

A szerkesztőbizottság tagjai:

BARTHA ELEK, FÜLEMILE ÁGNES, KEMECESI LAJOS, KÓSA LÁSZLÓ,
KÜLLŐS IMOLA, MOHAY TAMÁS, PALÁDI-KOVÁCS ATTILA, POZSONY
FERENC, SZARVAS ZSUZSA, VARGYAS GÁBOR.

Felelős szerkesztő:

VIGA GYULA

A szerkesztő munkatársai:

BÁTI ANIKÓ – JUHÁSZ KATALIN

A szerkesztőség címe: MTA BTK Néprajztudományi Intézet H–1014 Budapest I.

Országház utca 30. Telefon: (1) 356 99 39

Telefon/telefax: (1) 356 80 58, e-mail: vigagyula@gmail.com

TARTALOM

Tanulmányok és közlemények

- PÓCS Éva:* A magyar táltos és a honfoglaláskori samanizmus. Kérdések és feltevések 1
PALÁDI-KOVÁCS Attila: Teherhordó módok és eszközök
a Kisalföldön a 20. század első felében 47
S. LACKOVITS Emőke: Családszerkezet, rokonság, temetkezési rend
a Balaton-felvidéken 64
RISKÓ Kata: A folklórmozgalmak szerepe a szilicei tréfás verbuválás hagyományában 74

Kutatók és életművek

- VARGYAS Gábor:* Egymás tekintetében. Bíró Lajos magyar természetbúvár
és az új-guineai német misszionáriusok – egymásról 92

Viták, vélemények

- GRANASZTÓI Péter:* Tárgygyűttesek az életút elején 100
RICHTER Pál: Családi hagyományok és zenei kistájkutatás 107
BALOGH Balázs: Egy népzenei kutatás társadalomnéprajzi vonatkozásai 111
A. GERGELY András: Primitív perspektívák etnográfiai bája
A Perspektívák – művészet és etnográfia kiállítás törzsi és modern diskurzusról 115

Kitüntetettek előadásai

- ZENTAI Tünde:* Hímes templomok a Dél-Dunántúlon 118
PETI Lehel: Nyelvi keveredés és új identitás egy moldvai csángó településen 137

Könyismertetések

- Haasis, Lucas – Rieske, Constantin (Hg.): Historische Praxeologie (*Bednárík János*), Ellwanger, Karen – Hauser, Andrea – Meiners, Jochen (Hg.): Trachten in Lüneburger Heide und Wendland (*Liszka József*), Danglová, Ol'ga: Modrotlač na Slovensku (*Horváth Terézia*), Madzsarov, Dzseni: A szertartásbeli gesztus funkciója és szemantikája a magyar kultúrában (*Farkas Baráthi Mónika – Vindus Melinda*), Halász Péter: „Cserefának füstje hoztakikönyvemet...” (*Mirk Szidónia*), Sedlmayr Krisztina: Szalmakosarak (*Paládi-Kovács Attila*), Szabó Magdolna: Szalmakötőháziipar Erdélyben (*Cseh Fruzsina*), Mácza Mihály: Válogatott tanulmányok (*Kósa László*), Kovách Imre: Földek és emberek (*Horváth Gergely Krisztián*), Csoma Zsigmond: Paraszti virágkultúra Magyarországon (*S. Lackovits Emőke*), Aranyos-vidék honismereti monográfiája (*Vajda András*), Baksa Brigitta: Néprajz az iskolában (*Vasvári Zoltán*), Csinta Samu: A lélekmentő. Kallós Zoltán első kilencven éve (*Rudasné Bajcsay Márta*), Varga Norbert: Kígyótestvér. Népmesék és mondák Balogfalváról (*Magyar Zoltán*), Pozsony Ferenc: Háromszéki ünnepek (*Tátrai Zsuzsanna*), Karácsony Molnár Erika: Dúsgazdagolás. Egy székellyföldi farsangi dramatikus játék (*Tátrai Zsuzsanna*), Szőke Anna: A lélek és a valóság kapcsolata. Egy bácskai falu vallási élete (*Szigeti Jenő*), Kisdí Barbara (szerk.): Létkérdések a születés körül (*Farkas Judit*)

lábjegyzetek angol verziója azonban értelmezhetővé teszi a katalógus tárgyainak dokumentációját. A gyűjtemény-bemutató elején a bevezető fejezet címei és a hét tárgycsoport nevei olvashatók angolul, a tárgyakra vonatkozó egyedi, a leíró kartonokról átvett információk nem. Ám a rovatok angol megnevezései és a rövidítések angol jegyzéke ezek megfejtését is nagyban támogatják (47. o.) A tárgykatalógusok sorozatának 22. száma színvonalasan teszi hozzáférhetővé a Néprajzi Múzeumnak a címben megjelölt kollekciját.

Szabó Magdolna: Szalmakötő háziipar Erdélyben. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 2015. 275. p.

Cseh Fruzsina

Jelen kötet azon túl, hogy a címéhez híven az erdélyi szalmakötő háziipart mutatja be a szerző terepmunkái nyomán, jóval többet is kínál. Szabó Magdolna a háziipari ágazat szakirodalmi és forráskutatásának földrajzi és időbeli teljességére törekedett. Határozott és jól áttekinthető viszonyrendszerben helyezte így el a kutatott erdélyi falvakat, s nagymértékben hozzájárult a szalmakötő háziipar technikai és történelmi adatainak további rendszerezéséhez. Az ilyen irányú munkálatokhoz szolgál irányítúvel a bevezetésben részletezett célkitűzéseivel, kutatási módszertanának, illetve a szakirodalmi előzmények ismertetésével, amelyek tanúsítják, hogy egy kézműves ágazat monografikus feldolgozása több pusztán technikátörténetnél, annál jóval sokrétűbb, s holisztikus szemléletmódot kíván a kutatótól. A háziipari ágazatok szervesen kötődnek az adott tájhoz, amelyben üzik őket, ezért elengedhetetlen a táj és történelme bemutatása.

Tovább növeli a szerző által elvégzett munka jelentőségét az a tény, amit ő maga is említ, miszerint „...a háziipar a statisztikai, ipartörténeti kutatók szemében marginális terület.”(19.o.). Ennek oka egyrészt abban keresendő, hogy a háziipart jóval később és kisebb mértékben szabályozták, mint a képzéshez kötött iparokat, nem voltak intézményei, így kevesebb írott forrás áll rendelkezésre. Holott egy adott régió vagy település szempontjából gyakran identitás meghatározó szereppel bír, s gazdasági súlya is évtizedekig jelentős lehet. A háziiparok múltjának feltárása és jelenének nyomon követése tehát nem csak ipartörténeti szempontból sürgető, de hasznos adatokkal tud szolgálni településtörténeti, gazdaságtörténeti és társadalomtörténeti kutatásokhoz is. A felhasználható forrásokat a szerző részletesen ismerteti.

A kötet tematikailag logikusan, jól felépített. A háziiparral kapcsolatos definíciók tisztázása után Szabó az európai és magyarországi szalmafeldolgozás történetének főbb fordulópontjait összegzi. A *szalmakötés, szalmafonás* alapanyagainak rendszerezését, technológiai alapfogalmainak meghatározását az iparág pontos definiálása zárja; elhatárolja az a nyersanyag-feldolgozástól az értékesítésig egy adott család által végzett tevékenységet a tömegesebb igényeket kiszolgáló, kereskedő vagy vállalkozó megrendelésére dolgozó alapanyag-előállításától. A fogalmi tisztázások során Szabó mindig hivatkozik az európai kutatások eredményeire.

Külön alfejezet jut a teljes hazai háziipar történetének és jelentőségének az iparfejlődésben, illetve a nemzeti reprezentációban. A kérdéskört a kifejezetten a szalmakötéssel foglalkozó kötethez mérten tágran taglaló rész kétségtelenül biztos háttérképet nyújt ahhoz, hogy meghatározzuk a szalmakötő háziipar jelentőségét és helyzetét a múltban és napjainkban. A gyáripari szintű szalmafeldolgozás történetét a kezdetektől, az európai üzemek részletes ismertetésétől kezdi a szerző, s folytatja a hazai szalmakalapos központokkal és üzemekkel, mindezt képi forrásokkal illusztrálva. A többi háziipari ágazathoz hasonlóan a szalmakötés sem maradhatott ki az országos és vilákiállítások tár-

lataiból, a reprezentatív és újszerű kiállításokat komoly gyűjtőmunka előzte meg. A tárlatokon kiválóan szereplő gyárak történetéhez elengedhetetlen a Hajdúnánási szalmaipar múltjának ismertetése. Az írott források alapján nyomon követhető, hogyan hódított itt teret a szalmakötés, figyeltek fel rá vállalkozó szellemű tőkésék, s motiválták dolgozóikat az egyre finomabb és jobb minőségű kalapok előállítására, amelyek aztán világhírnévre tettek szert. A 19. század végén sorra jöttek létre a szalmakalap-készítő műhelyek és gyárak, amelyekbe korabeli fotók engednek bepillantást. A virágzás után a más iparágakat is lehúzó, 20. század eleji válság következett, ennek folyamatát is gazdagon adatalta a szerző. Hasonlóképp mutatja be az erdélyi szalmakötő háziipar történetét és központjait, majd hívja fel a figyelmet a két vidék: Hajdúnánás és az erdélyi települések közti kapcsolatra. Előbbiről ugyanis a szalmakalap-varrással foglalkozó üzemek virágzása idején vándortanítókat küldtek Erdélybe a szakmai újítások, a modern technológiák oktatása céljából.

Szabó Magdolna Erdélyben a Kis- és Nagy-Küküllő között fekvő szalmakalapos falvakat kutatja, a települések földrajzi fekvését, társadalmi és gazdasági viszonyait részletesen ismerteti. A szalmakötés nyersanyagául szolgáló alakor természetésének intenzitása és megítélése sokat változott az évszázadok során, mára már csak a szalmakötő háziipart kiszolgáló néhány parcella található belőle. A szerző igen alaposan, a falvak közti kapcsolatokat is feltárva tárgyalja a gabonák műveléséhez, feldolgozásához, felhasználásához köthető paraszti tudást. Az aratás, kéveketés, szárítás, tárolás munkafolyamatait saját felvételeivel, adatközlők idézeteivel illusztrálja. A kalapszalma előkészítésének és a szalmakötés munkaszakaszainak szemléletes ismertetése egyben bepillantást enged a közösség tagjainak munkában betöltött szerepére, a munkaalkalmak közösségstrukturáló jelentőségére. A szalmakötő háziiparnak nem csak a végtermék, mint viseletelem miatt, de a könyvben taglalt munkafolyamatok miatt is igen jelentős identitás meghatározó szerepe van.

A fonattípusok, minták és eszközök, technológiák és végtermékek leírásánál Szabó törekedett valamennyi tájnyelvi jellegzetesség, kifejezés rögzítésére. Ezeket a kötet végén egy szakszótárban összegzi is. Saját fényképeket közöl az eszközökről (többek között Drezdában gyártott kalapvarrógépről) és munkafolyamatokról. A kalapformákat nem csak fotóval és rajzzal illusztrálja, ismerteti rövid történetüket, díszítésüket, használatuk módját és alkalmait. Kitér egy technológiai érdekességre is, a 20. század végétől megjelenő forgácskalap történetére, amelynek erdélyi feltűnéséről már a 19-20. század fordulójáról is ismerünk adatokat, azóta időről-időre a szalma hiánya hívta életre.

A szalmakalap-viselet történetének leírását a szerző a 16. századi itáliai és svájci forrásoktól kezdi, ismerteti a polgári divattal foglalkozó európai szakirodalmat, illusztrációkat. A hazai paraszti szalmakalap-viseletre a néprajztudomány nem helyezett olyan nagy hangsúlyt, mint a viselet más elemeire. A szalmakalap viselet ugyan a hétköznapi élet része volt, mégis funkcionálnak, formáinak gazdagsága és identitásjelző szerepe indokolja az alaposabb vizsgálatot. Az eddigi kutatásokat, képi és írott forrásokat Szabó Magdolna kiegészíti saját gyűjtéseivel. A kalapok nyersanyagán, fonástechnikáján és forrásán túl külön fejezetben tárgyalja azok funkciójának, díszítésének, a viselés alkalmának változását a vizsgált erdélyi falvakban. Leírását idézetekkel, a tájnyelvi megnevezések gazdagságával és saját fényképekkel teszi szemléletessé. Szintén adatközlők elbeszéléseire támaszkodik, amikor sorra veszi a szalmakalap értékesítésének alkalmait és módjait a házalóktól a vásározókig, utóbbiaknál megismerhetjük a vásárkörzeteket, a vásárra való szállítás módjait, illetve mindezek változását a vasút és az 1960-as évektől a személyautó megjelenésével. Az 1990-es évektől új lendületet kapott a szalmakalap-készítés, ám a háziipar átstrukturálódott, hiszen nagy mértékben a turisták igényeit szolgálja ki. Ennek megfelelően változnak a vásározási alkalmak és helyszínek is. Hasonló okból gazdagodott a termékinálat, s egyre több dísz tárgy készül szalmából.

Kőrispatakon a szalmakalap-készítés mint identitás-meghatározó tényező hívta életre a Szalmakalap Múzeumot. Működése kiváló példa arra, hogyan lehet egy kézműves ágazat emlékeit nem csak konzerválni, hanem a tevékenységet és az ahhoz kapcsolódó identitást újraértelmezni a megőrzendő értékek tiszteletben tartásával, a mai kor kihívásainak megfelelően.

Szabó Magdolna ipartörténeti, technikatörténeti, viselettörténeti szempontból vizsgálja a szalmakötő háziipart, alapos munkájának köszönhetően nem csak az általa kutatott erdélyi falvak háziiparát, de az ágazat magyarországi és európai történetét is megismerjük.

Mácza Mihály: Válogatott tanulmányok. Fejezetek Komárom és Alsó-Csallóköz történetéből. Összeállította: Galo Vilmos. Pro Museum – Társulás a Komáromi Múzeumi Tevékenység Támogatásáért. Pro Museum Könyvek 1. Komárom, 2015. 300 p.

Kósa László

A Duna két partján fekvő Komárom számos nevezetességéről ismert a történeti emlékezetben és a jelenben: jelentős regionális központ, egykor szabad királyi város majd megyeszékhely, híres katonai erődítmény, dunai átkelőhely és kikötő, kereskedelmi és ipari centrum, nem utolsósorban Jókai Mór szülőhelye. Ma forgalmas határállomás. A néprajzi kutatás számon tartja messze földre eljutó kézműipari termékeit. Egészen különös nevezetessége, hogy a magyar történelem legpusztítóbb földrendésének (1763) színtere. Gazdag történeti irodalmából kiemelkedő példaként föltétlenül megemlítenők Takáts Sándor (Jókaihoz hasonlóan ő is Komáromban született) írásai a város koraujkori művelődés- és társadalomtörténetéről, valamint a végvári harcokkal, a napóleoni háborúkkal és az 1848/49-i szabadságharccal foglalkozó hadtörténeti munkák. Mácza Mihály ebben a kötetben összegyűjtött tizennégy tanulmányának mindenek előtt az a jelentősége, hogy Komárom múltjának az ő munkásságát megelőzően kevés figyelemre méltatott részleteivel, a 19-20. század mindennapjainak történetével, a kultúra, a gazdaság és a politika csekély mértékben ismert vagy föltáratlan vonatkozásaival foglalkozik. Fontosságukat nyomatékosítja, hogy a trianoni békeszerződés kettészakította a Duna két oldalára kiterjedő települést, így a tanulmányok jelentős hányada a bal part, nagyobb történelmi múltú, ám magyar kisebbségi helyzetbe került szlovákiai rész – följújtott hajdani nevén Rév-Komáromnak vagy esetenként Észak-Komáromnak mondott helység – történetét tárja föl.

A kötetben olvasható tanulmányokat Galo Vilmos ugyancsak komáromi történész-muzeológus válogatta a szerző többszáz komáromi tárgyú, széles skálán elhelyezkedő, a forráskutatáson alapuló tanulmányoktól a népszerű sajtópublikációig terjedő munkásságából. A könyv nem évfordulós és nem születésnap-i köszöntő kiadvány, de határozottan tisztelgés a szerző munkássága előtt. Mácza Mihály csaknem pályakezdőként a pozsonyi egyetemen szerzett történelem-szakos diplomával került a komáromi Duna Menti Múzeumba, ahol negyvenöt éven át (1970-2015 között) megszakítás nélkül történész-muzeológusként dolgozott. Amint a kötet ajánlásában a város jelenlegi polgármestere (Stubendek László) és az előszóban a szerkesztő kiemeli, Mácza Mihály csaknem félévszázados munkássága során nemcsak fölzárkózott a nagynevű történész és muzeológus elődök sorába, és lett a település múltjának kiemelkedően legjobb ismerőjévé, hanem fontos szerepet vállalt a helyi művelődési, társadalmi, sőt közéletben is (éveken át önkormányzati képviselő és alpolgármester volt). A közre adott írások tudományos dolgozatok, nem keletkezésük időrendje szerint (1975 és 2011 között készültek), hanem tematikájuk kronológiájában sorakoznak egymás után. Tematikájuk általában lazán függ össze, ugyanakkor több írás szorosabban összetartozik.